

ARSENAL U ZADRU – POVIJEST, FUNKCIJA I REVITALIZACIJA

Antonija MLIKOTA, prof.
Odjel za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru

UDK 930.85 (497.5 Zadar) "15–19"
Prethodno priopćenje

Primljeno: 31. XII. 2009.

Rad donosi povijesni osvrt na zadarski Arsenal i njegovu funkciju kroz vrijeme. Riječ je o velikom lučkom skladištu sagrađenom u 16. stoljeću te proširenom i nadograđenom 1752. pod vlašću providura Jeronima Marije Balbija, o čemu svjedoči ploča s uklesanim natpisom na pročelju same građevine. Tom izgradnjom Arsenal je dobio današnji izgled s novim pročeljem od klesanog kamena s dvokrakim vanjskim stubištem. Krov je bio drukčiji od današnjega, a nad strehom je imao dva luminara ukrašena baroknim volutama. Pregradnjom u 19. stoljeću uklonjeno je barokno krovšte i dodana je velika zabatna ploha s dvoslovnim krovom. Arsenal je dio kulturno-povijesne baštine Zadra, koji je nakon desetljeća zamiranja i životarenja u funkciji različitih skladišta uspješno revitaliziran u suvremeni život grada. Sam prostor je u novoj funkciji realiziran kao zatvoreni gradski trg s puno različitih kulturnih, trgovačkih, ugostiteljskih i zabavnih sadržaja.

Ključne riječi: *Arsenal, Zadar, Venecija, providur J. M. Balbi, revitalizacija, 16. – 20. st.*

U usporedbi s onim u Veneciji, Arsenal¹ u Zadru doima se skromno. U kontekstu gospodarske moći i opsega proizvodnje velikog mletačkog Arsenala kao krovne brodograditeljske institucije u to vrijeme, zadarski Arsenal je više bio u funkciji omanjeg, servisnog pogona. Zadatci mletačkog Arsenala bili su doista zahtjevni i strateški iznimno važni za opstanak i prevlast *kraljice mora* Venecije. Poslovanje je obuhvaćalo gradnju brodova za rat i trgovinu, proizvodnju oružja, konopa i cjelokupne brodske opreme.² Zadarski i ostali arsenali duž naše obale bili su više servisi velikom Arsenalu u Veneciji. Služili su za popravke, održavanje, opskrbu i skladištenje opreme za brodove, a često su imali i funkciju skladištenja oružja i municije. Osim gospodarske i geopolitičke povezanosti Zadra i Mletaka, postojala je i velika povezanost dviju obala preko života običnih ljudi. Tako su i u mletačkom

¹ *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 1 (A-Ćus), Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1961., 161, 162. Arsenal – radionica i spremište ratnog materijala, u starije vrijeme i objekti za gradnju i opremanje ratnih brodova. Takvi arsenali, građevine od historijske i arhitektonske vrijednosti, postojali su na našoj obali u Dubrovniku (*Orsan*), Hvaru (sagrađen u XVI. st.), Zadru i Cresu (*Arsan*). Dubrovački Arsenal je od XVII. do početka XIX. stoljeća služio kao dvorana za kazališne predstave, a na hvarski je 1612. nadograđeno kazalište.

² Lovorka ČORALIĆ, "Hrvati i mletački arsenal", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 1997., 169.

Arsenalu, najvećem navalnom proizvodnom pogonu toga doba, radili i doseljenici s naših prostora pa tako i iz Zadra. Zadranici su imali dugu tradiciju brodogradnje i kalafatstva.³ Radnici s naših prostora bili su uposleni u najnižim radničkim zanimanjima preko različitih majstorskih poslova pa sve do cjenjenijih i teško dostižnih položaja na zapovjednim funkcijama unutar Arsenala.⁴

U 16. stoljeću, dakle otprilike u vrijeme izgradnje zadarskog Arsenala na mjestu na kojem je danas, onaj u Veneciji je u punom procvatu. Zaštićen monumentalnim zidinama, pa samim time i izdvojen od grada, mogao je nesmetano proizvoditi i raditi punim kapacitetom.⁵ S druge strane, zadarski Arsenal nema ni približan značaj u širem kontekstu, ali je u okviru zadarske gradogradnje i pomorske arhitekture od iznimnog značenja. Stoga ćemo ga i proučavati u kontekstu prostora i vremena u kojem nastaje pa ga se ne treba niti može uspoređivati s Arsenalom u Veneciji. Po svom kapacitetu i dimenzijama, u okvirima zadarske sredine u kojoj nastaje, važan je spomenik u razvoju i povijesti grada, pomorske tradicije i vrijedan primjer lučke arhitekture na hrvatskoj obali.

Zgrada zadarskog Arsenala⁶ smještena je na sjeverozapadnom dijelu povijesne jezgre uz Bedem zadarskih pobuna i gradska vrata koja se, zbog svoje nekadašnje funkcije zatvaranja luke lancem, nazivaju Lančana. Sama građevina je svojim pročeljem okrenuta Trgu tri bunara, perivoju Gospe od Kaštela i ostatcima Kaštela⁷ od kojeg ga je nekada dijelio kanal, a koji je nasipanjem kasnije pretvoren u cestu. Svojom bočnom sjeverozapadnom fasadom zgrada Arsenala naslanja se na gradski zid.⁸ Preostale dvije strane Arsenala okružene su manjim ulicama i novogradnjama

---

³ Angelo de BENVENUTI, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Fratelli Bocca editori, Milano, 1944., 336. Navodi kako u Zadru postoji ceh brodograditelja koji je od 1669. smješten u crkvi sv. Donata, a datira od 1479. godine (na prijelovu i interpretaciji teksta zahvaljujem kolegici Sofiji Sorić).

⁴ L. ČORALIĆ, "Hrvati i mletački arsenal", 173.

⁵ L. ČORALIĆ, "Hrvati i mletački arsenal", 168.

⁶ Inače, u Zadru se uvriježio naziv Veliki arsenal, no ja ću ga nazivati samo Arsenal jer je ova zgrada jedina zgrada te svrhe u kontekstu venecijanske pomorske arhitekture u Zadru. Drugi nazivi za arsenale u Zadru odnose se uglavnom na razne zgrade u funkciji skladištenja, kao što je to slučaj i s tzv. Malim arsenalom. On je zapravo ulazni dio nekadašnjega Kaštela koji nije porušen jer se mogao iskoristiti kao skladište, što je i bio u kasnijoj upotrebi. Dakle, u Zadru je samo jedan pravi arsenal.

⁷ Državni arhiv Zadar (dalje DAZD), Građevinske i ostale dozvole 1948. – 1969., Grad Zadar i Kotar Zadar, kutija 17., mapa 147. Danas su na tom mjestu stambena zgrada (bivša) Biankini i kuća (bivša) Gillardi, koja je nakon Drugog svjetskog rata bila preuređena u hotel za samce "Velebit", a sada je ondje novouređeni hotel "Bastion". Pored kuće Gillardi prema Arsenalu je nakon Drugog svjetskog rata još uvijek postojala kuća Tera Giulia, ali je ona kasnije porušena. Same zgrade podignute su početkom 20. stoljeća na mjestu porušene vojarnice (više u Marija STAGLIČIĆ, *Gradijelstvo u Zadru 1868. – 1914.*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb, 1988., 102 – 104).

⁸ Ovaj dio gradskih zidina nanovo je izgrađen nakon bombardiranja Zadra u Drugom svjetskom ratu. Obnovom je izgled nekadašnjih gradskih obrambenih zidina izmijenjen.

nastalim u sklopu obnove i izgradnje Zadra nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Arsenal je prije Drugog svjetskog rata svojom začelnom stranom bio uklopljen u gustu stambenu strukturu koja ga je okruživala. Iza Arsenala postojao je lijepo uređeni omanji park.⁹ Iako je sama građevina još od 1974. zaštićeni spomenik kulture,¹⁰ zapravo je sve do kraja 20. stoljeća ostala poprilično zapuštena i zanemarena. Do 2005., kada je preuređena i uspješno revitalizirana, zgrada je služila kao skladišno-prodajni prostor jedne trgovačke kuće. Tu je ranijih godina bilo raznih sadržaja od prodaje tepiha do boksačkog kluba.

Osim ovog Arsenala ustanovljenog u 16. stoljeću, u Zadru je postojao i raniji, srednjovjekovni Arsenal. Taj je, međutim, bio smješten na suprotnoj strani, tj. na sjeveroistočnom kraju grada.¹¹ Otprilike na tom mjestu je kasnije podignut bastion sv. Marcele, odnosno bastion Moro.¹²

Često se taj položaj srednjovjekovnog Arsenala spominje u raznim dokumentima poput ostavština, dražbi ili kupoprodajnih ugovora kada se opisuje položaj određene građevine. Njegov značaj rezultirao je time da je jedna cijela gradska četvrt po njemu dobila naziv *confinus Arsenatus*. Ta je četvrt zauzimala veliki prostor na sjeveroistočnom dijelu grada,¹³ od glavnih gradskih vratiju u blizini crkvice sv. Petra *de Argata*¹⁴ na

---

⁹ Renoviranje starog mletačkog Arsenala za potrebe policije 1927. – 43., katastarska mapa s ucrtanim položajem Arsenala i vrtom iza njega. DAZD, Zadarski općinski arhiv (dalje ZOA), Genio civile, kategorija XXI., godina 1929. – 1943., kutija 152.

¹⁰ Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, br. 24/4-1974. od 8. 4. 1974. godine. Shodno tom rješenju, zgrada Velikog arsenala upisana je u Registar nepokretnih spomenika kulture, Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, br. RST-764., a samim time spada u kulturna dobra tadašnje SR Hrvatske. U Registar nepokretnih spomenika SRH upisana je pod brojem 1005. od 12. 7. 1978. godine. Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zadru, projekt Arsenal, 2005.

¹¹ Ivo PETRICIOLI, “Urbanistički razvoj zadarske luke”, *Pomorski zbornik*, knj. II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Institut za historijske i ekonomske nauke u Zadru, Zagreb – Zadar, 1962., 1457.

¹² “Položaj starog arsenala pokrio je bastion koji se naziva ispočetka njegovim imenom, ali je kasnije prevladalo ime sv. Marcele, da ga u XVII st. zamjeni ime Moro (po jednom mletačkom providuru).” Vidi I. PETRICIOLI, “Urbanistički razvoj”, str. 1459. Na bastionu Moro je 1877. izgrađena kuća Cosmacendi, danas Muzej antičkog stakla, a 1891. kuća i tvornica likera Drioli, danas poznatija kao zgrada Narodnog lista (više u M. STAGLIČIĆ, *Graditeljstvo u Zadru*, 61, 62).

¹³ I. PETRICIOLI, “Lik Zadra u srednjem vijeku”, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, Zadar, 1965., 143 – 186, plan 1.

¹⁴ “*Incantatur domus in confinio s. Petri de Argata in contrata Arsane.*” DAZD, Tribunus civitatis est Colanus de Matafaris, od 18. VII. 1400., AR, B. V., sv. III., F. 4., f. 222v; “*Testamentum domine Filipe relicte ser Bartoli de Ciprianis. Habet domus in confinio Arsanatus.*” DAZD, 25. III. 1400., AR, B. V., sv. III., F. 4., f. H4r; “*Augustinus q. ser Bioli de Bitte vendidit Cviticho prochide q. Duorchi integra domus in civitate Jadre in confinio arsanatus iuxta ecclesiam s. Petri de Angrata, de borea posidet hospital s. Martini.*” DAZD, 26. III. 1398., AR, B. V., sv. III., F. 4., f. 9v (na ustupljenim podacima zahvaljujem kolegi Serđu Dokozi).

jugoistoku do crkve sv. Marije Velike na sjeveru. Pritom je ulica koja je vodila od Sv. Marije prema Arsenalu nazivana *contrata Arsenatus*.¹⁵ Njegov položaj u ovom dijelu grada bio je dosta povoljan, jer mu je zatvorena i čuvana zadarska luka pružala dovoljno zaštite za nesmetan rad. Sama luka u ovom predjelu zalazila je u kopno znatno dublje od današnje. S obzirom na položaj ovog starog srednjovjekovnog Arsenala i duljinu tadašnje luke, može se pretpostaviti da je mogao imati i direktne ulaze iz mora, jer su se u njemu popravljali i čuvali brodovi.¹⁶

Zbog izgradnje novog fortifikacijskog sustava na sjevernoj strani grada u 16. stoljeću, ruši se srednjovjekovni Arsenal i pristupa se izgradnji novoga, koji se sada smješta na jedinoj velikoj čistoj parceli, onoj ispred Kaštela uz Lančana vrata. Kaštel,¹⁷ koji se nalazio ispred današnjeg Arsenala, sagrađen je u 13. stoljeću, a u 14. je stoljeću od grada odijeljen obrambenim kanalom.¹⁸ Taj je prazan prostor ispred Kaštela nastao rušenjem cijelih gradskih četvrti radi lakše obrane u njemu smještene mletačke posade od moguće pobune Zadrana. Upravo na tom platou, nakon rušenja njegova srednjovjekovnog prethodnika i obližnjeg Kaštela,¹⁹ u 16. se stoljeću počinje graditi novi Arsenal. Prema maketi Zadra koja se čuva u Museo Storico Navale (Pomorskom muzeju) u Veneciji,²⁰ jasno je vidljiv položaj Kaštela i novog Arsenala u 16. stoljeću.

---

¹⁵ “... *domus de lignamine tabulis copertam pasitam Jadre in contrata Arsenatus prope capellam S. Simonis super loco et terreno S. Marie presbiterorum*”. DAZD, Spisi zadarskih bilježnika, S. Damiani, B. IV, F. V/8, 13, 30. X. 1459. (na ustupljenim podatcima zahvaljujem profesoru Nikoli Jakšiću).

“*Tiem tres domus cum suis stationibus inferioribus, quarum stationum duas conducit Iuanus mercarius Vochxich et duas alias stationes conducit Georgius mercator de Grignana et domum tertiam positam in contrata arsenatus conducit Georgius gener dicti Georgii mercatoris cum omnibus earum iuribus et pertinentiis et andrena posita ladre partim in contrata aurificum et partim in contrata arsenatus infra hos confines: de borea et de traversa est uia publica, de siroco possidet Produlus aurifex, de quirina possidet dieta commissaria dicti condam ser Micouilli, uel si qui alii forent ueriores confines.*” Jakov STIPIŠIĆ, *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385.*, Zadar, 2000., 38 – 39.

¹⁶ I. PETRICIOLI, “Urbanistički razvoj”, 1457.

¹⁷ Kako je već naglašeno, tzv. Mali arsenal, građevina jugozapadno od trga Tri bunara, nekadašnji je ulaz u Kaštel koji je nakon njegovog rušenja ostao sačuvan, a služio je kao skladište oružja za mletačku vojsku. Danas je to stambeni prostor. Uz današnji hotel “Bastion”, prema Arsenalu, stajala je do Drugog svjetskog rata zgrada T. Giulia koja je nakon rata porušena. Njenim rušenjem i istraživanjem ovog dijela Zadra otkriveni su ostatci nekadašnje kule koja je štitila Kaštel. Ostatci kule su istraženi, zaštićeni te su vidljivi i danas.

¹⁸ I. PETRICIOLI, “Urbanistički razvoj”, 1455 – 1456.

¹⁹ I. PETRICIOLI, “Urbanistički razvoj”, 1458.

²⁰ Maketa je detaljno istražena, pravilno datirana i objavljena zaslugom našeg nedavno preminulog akademika i osnivača Odjela (ranijeg Odsjeka) za povijest umjetnosti Sveučilišta (ranije Filozofskog fakulteta) u Zadru dr. Ive Petriciolija. Maketa je važan izvor u istraživanju povijesti gradogradnje Zadra. Profesor Petricioli je maketu datirao između 1565. i 1570., a ne u 1612., kako je napisano na maketi (više u I. PETRICIOLI, “Maketa Zadra u Pomorskom muzeju Venecije”, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, knj. 2, Zadar, 1958., 101 – 124).

Sam Arsenal imao je L-tlocrt, kojeg je činilo više manjih objekata različite visine međusobno povezanih u cjelinu, s dvorištima ograđenim zidovima. Imao je drukčiju orijentaciju od današnjeg. Njegovo pročelje bilo je okrenuto jugozapadno, a ne sjeverozapadno kao kod kasnijeg Balbijeve Arsenala. Detaljniji opis njegova eksterijera donosi Angelo de Benvenuti u knjizi *Zara nella cinta delle sue fortificazioni*, u kojoj stoji da je nastao spajanjem već postojeće stare zgrade tvornice biškota (tj. dvopeka), koja će činiti polovicu tlocrta, i novoizgrađene zgrade skladišta (ili, kako je naziva, oružarne alata). Kako autor navodi, ove građevine usklađene su lijepom zajedničkom fasadom: *“Nei ‘Provveditori alle Fortezze’ al titolo antico Facciata delle Munizioni Nuova, e Vecchia quali guardano ver di Maestro. Zara risulta che esisteva precedentemente la ‘Monizione del biscotto (fabrica vecchia)’ vale a dire una costruzione di capienza per metà del complesso successivo e precisamente dalla parte rivolta all’odierno ‘Teatro Verdi’; per cui fu progettata e fabbricata la ‘Munizione d’atrecci’ che corrisponde all’altra metà (verso le mura) e si armonizzò il tutto con le porte e i belvedere; e mentre la facciata della più antica costruzione era dalla parte di Calle Giuseppe Sabalich, la nuova imponente, la si ebbe verso maestro. Dalla parte di borea fu sistemato lo ‘scolo d’acqua de’stilicidij’ vade a dire quello stretto passaggio tra la cortina e l’Arsenale.”*²¹

Prema već spomenutoj maketi iz Pomorskog muzeja u Veneciji vidljivo je da je dvorište ovog starijeg Arsenala bilo ograđeno zidom. Vjerojatno je uz Arsenal postojalo i manje brodogradilište. Inače, takvi manji arsenali nisu smjeli graditi velike brodove. Venecija je 1502. donijela zabranu gradnje većih brodova u Dalmaciji,²² a zabrana je ostala na snazi sve do 1623. godine. Arsenali na dalmatinskoj obali, pa tako i ovaj zadarski, su tako postali tek brodogradilišta za manje brodove ili su služili za popravak i opskrbu velikih venecijanskih brodova. Jedino brodogradilište koje je moglo graditi i prodavati brodove bio je Arsenal u Veneciji.²³

Izgradnjom Arsenala u Zadru obrambeni kanali Kaštela su zatrpani. Djelomično su iskorišteni za cisterne tri bunara koji postoje još i danas ispred kuće Biankini, a dijelom su postali pristupnom cestom Arsenalu. Ispred nekadašnjeg Kaštela prema

---

²¹ Prijevod: “U ‘Provveditori alle Fortezze’ pod starim naslovom ‘Pročelja Nove i Stare oružarne koja gledaju na sjeverozapad. Zadar’ stoji da je prethodno postojala ‘Munizione del biscotto (stara tvornica)’ odnosno građevina pola veličine budućeg kompleksa, točnije sa strane okrenute današnjem ‘Teatro Verdi’; za koju je bila projektirana i izgrađena ‘Munizione d’atrecci’ koja odgovara drugoj polovici (prema zidinama), a sve skupa je bilo usklađeno vratima i balkonima, dok je pročelje najstarije građevine bilo okrenuto Ulici Giuseppe Sabalich, novo monumentalno je okrenuto sjeverozapadu. S burnje strane je bio postavljen ‘kanal za odvod kišnice’ odnosno onaj uski prolaz između kortine i Arsenala.” A. de BENVENUTI, *Zara nella cinta delle sue fortificazioni*, Fratelli Bocca editori, Milano, 1940., 212.

²² Branko KOJIĆ, “Brodogradnja na istočnom Jadranu kroz vjekove”, *Pomorski zbornik*, knj. I, 1962., 94.

²³ Nikola ČOLAK, “Pomorstvo zadarske komune (od dolaska Hrvata na Jadran do pada Mletačke Republike)”, *Pomorski zbornik*, knj. II, 1962., 1582.

moru²⁴ ostao je sačuvan dio tog kanala i formiran je mali “mandrač”,²⁵ a novoizgrađena zgrada “Sanita” na obali povezana je s rivom malenim mostićem. Na mjestu starijeg, nalogom providura Jeronima Marije Balbija iz 1752. godine, gradi se novi Arsenal, o čemu svjedoči i sačuvana posvetna ploča na pročelju s natpisom slijedećeg sadržaja:

S.(ENATUS) C.(CONSULTUS)²⁶
HIERONIMUS MARIA BALBI
DALMATIAE ET EPIRI PROCONSUL
NAVALE HOC PROMPTUARIUM MIRA SOLLERTIA
A FUNDAMENTIS EREXIT
ANEXUM QUE VETUS ALTERUM
VIATICUM CAETERA QUE MILITARIA UTENSILIA
URBI JADERAE
TUM PRAEFATIS ACCOMODATA PROVINCIIJS CONTINENS
PARI STUDIO INSTAURAVIT
ANNO REPARATA SA(LUTIS)²⁷ MDCCLII²⁸

---

²⁴ Izgrađena je za zgradu Lučkog zdravstvenog ureda “Sanita”, providur A. Diedo dao ju je restaurirati 1791. godine. I. PETRICIOLI, “Urbanistički razvoj”, str. 1460.

²⁵ I. PETRICIOLI, “Urbanistički razvoj”, 1458.

²⁶ Značenje skraćenice (S. C.) bilo bi *Senatus Consultus* ili Odlukom Senata jer se ista posveta nalazi i na obližnjim vratima, a providuri nisu mogli donositi takve odluke bez suglasnosti Senata (vidi u Adriano CAPPELLI, *Lexicon abbreviaturarum. Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, editore Ulrico Hoepli, Milano, 1987., 343).

²⁷ Prijepis ovog natpisa i natpisa na vratima uz Arsenal donosi Giuseppe Sabalich, ali nije prepisan točno i u cijelosti. Iz glavnog natpisa, uz krivo prepisano ime, izostavio je cijeli jedan red (sedmi) u natpisu, kao i jednu riječ u devetom redu (vidi u Giuseppe SABALICH, *Guida archeologica di Zara*, Tip. di Leone Woditzka, Zadar, 1897., str. 91 – 92). Potpun i točan prijepis ove posvetne ploče donosi A. de Benvenuti, uključujući i danas nečitljivu riječ SALUTIS, koja nedostaje između riječi ANNO REPARATA i godine izgradnje MDCCLII (vidi u A. de BENVENUTI, *Zara nella cinta*, 213).

²⁸ “Odlukom Senata Jeronim Marija Balbi, prokonzul Dalmacije i Epira, podigao je iz temelja ovo spremište brodova sa zadivljujućom vještinom, a obližnji stari put i ostale vojne potrepsitine obnovio je s jednakim marom zadržajući ih gradu Zadru, dok su do tada korištene i za ostale provincije; godina obnove 1752.” (prijevod S. Dokoza, na čemu mu osobno zahvaljujem).

Na obližnjim pilastrima, koji uokviruju nekadašnja vrata koja se zidom nadovezuju na pročelje Arsenala, za koje Giuseppe Sabalich navodi da su dio “*starih vrata koja gledaju na vrt koji je nekada bio javni prolaz*”,²⁹ stoji uklesano:

SENATUS CONSULTUS
ANNO DONI
MDCCLXXVII

JACOBUS GRADONICUS
PROCONSUL
DALMATIAE ET EPIRI

Dakle, vrata su bila podignuta odlukom Senata 1777. godine, dvadeset i pet godina nakon izgradnje Arsenala, a u vrijeme providura Dalmacije i Epira Jakova Gradenica. Vjerojatno je prolaz koji se spominje u natpisu providura Balbija kasnije u doba Gradenica zatvoren novim vratima, čime je prostor oko Arsenala postao nedostupan javnosti, što navodi i Giuseppe Sabalich. Očito se već u to vrijeme iza Arsenala formirao vrt koji se zadržao sve do 20. stoljeća. Ovaj vrt je najvjerojatnije bio vezan uz palaču u kojoj je živio *admiral luke* što ju spominje Angelo de Benvenuti, a koja je, kako kaže, izgrađena zaslugama generalnog providura Balbija: “*Al Provveditore Generale Balbi si deve pure la costruzione dell ‘Ammiragliato’ per l’Ammiraglio del Porto, edificio che si trova dietro il Grande Arsenale, ora discrito...*”³⁰

Iako natpis na pročelju navodi da je zgrada Balbijeovog Arsenala izgrađena iz temelja, čini se da to ipak nije bilo tako. Nedavno publicirani dokumenti iz Državnog arhiva u Veneciji svjedoče o različitim fazama izgradnje Arsenala u Zadru, pa se između ostaloga navodi da je središnji zid koji dijeli Arsenal na dva uzdužna dijela zapravo razdvajao staru od nove građevine.³¹ Najvjerojatnije je Balbi iskoristio koliko je mogao već postojeću zgradu Arsenala, iako se navodi da je bila u jako lošem stanju. Samo dva mjeseca nakon dolaska u Zadar providur Balbi je pisao Senatu³² kako mu je, osim nedovoljnih rezervi gradske vode zbog neefikasnih cisterni, glavni prioritet restauracija jednog ruševnog magazina: “*... Qual cosa più rilevante per essere, ma premuroso, e troppo necessario, il dispendio della rifabbrica d’un gran Magazzino alla Porta di Marina detto volgarmente l’Arsenale. Serve questi a Deposito di molti Capitali, e pubblici importantissimi requisiti per le Milizie, per la Piazza, per Galere, et altri Pubblici Legni, specialmente per Arborami, e Antenne, per Gomene, e Corcume de Cavi Bianchi che*

---

²⁹ G. SABALICH, *Guida archeologica*, 92.

³⁰ Prijevod: “Zahvaljujući generalnom providuru Balbiju sagrađena je i zgrada ‘Ammiragliato’ za admirala luke, koja se nalazi iza upravo opisanog Velikog arsenala...” A. de BENVENUTI, *Zara nella cinta*, 214.

³¹ Michela DAL BORGO i Guglielmo ZANELLI, “Zara. Una fortezza, un porto, un arsenale (secoli XV – XVIII)”, *Interadria. Culture dell’Adriatico*, 3, Viella, 2008., 44.

³² M. DAL BORGO i G. ZANELLI, “Zara. Una fortezza”, 42.

*deteriorano ne suoi [caratti?] prima di essere adoperati, giacendo per il mal stato del Magazzino poco meno che se fossero esposti in Pubblica Strada...*³³

S dobivanjem traženog novaca i materijala za izgradnju Arsenala očito nije bilo problema jer je nakon samo devet mjeseci providur Balbi pisao u Veneciju o uznapredovanoj izgradnji velikog magazina: “... *Non è se non che postavi la mano, ella (come è noto alla Città tutta) precipitando da capo a fondo si è trovata così nel legname, che nelle fondamenta, e mura affatto fracida per l'antichità non solo di sua costruzione, ma per le Acque, che vi si insinuano, e penetrano dal Terra pieno del Recinto. Dal semplice però supposto ristauero, dovutosi passar a nuova rifabbrica, se crescerà la spesa, riesce più capace, ed ampia la struttura, perfetta oltre modo, et asciutta, appropriata per appunto a ben conservare li Pubblici Capitali nel suo spazioso vacuo Terreno, giacché poi il superiore sopra il suolo forma un deposito capacissimo per gli Attrezzi.*”³⁴

Arsenal je, kako navodi sam providur Balbi u pismu koje šalje u Veneciju, izgrađen za samo dvadeset mjeseci.³⁵ Novo pročelje izvedeno je od klesanog kamena s dva kraka simetrično postavljenih stubišta koja su se sačuvala do danas. Umjesto današnje zabatne plohe dizao se krov s dva luminara nad strehom ukrašena baroknim volutama.³⁶ Prema dostupnoj dokumentaciji, ovaj Balbijev Arsenal imao je na bočnim stranama niz kružnih otvora u razini prvoga kata. Na sjeveroistočnoj strani prema zidinama bili su vidljivi, uz taj niz kružnih otvora, naglašeni potpornji ispod razine današnjeg betonskog platoa koji je natkrio uski prolaz (između bedema i Arsenala), ali je s pročelne strane ostao i danas vidljiv iza željezne rešetke koja ga zatvara. Vanjska stubišta vodila su na dva simetrično postavljena ulaza na pročelju prvoga kata, današnju galeriju Arsenala. Nad tim vratima, na danas praznim pločama, nalazili su se mletački lavovi nad valovima, simboli *Serenissime*.

Kasnijom pregradnjom krov i luminari su uklonjeni, a dodana velika zabatna ploha nad strehom. Sama građevina dobila je novi dvoslivni krov. Do danas su

---

³³ Prijevod: “... *Najvažnija stvar, hitna i neophodna, jest trošak za pregradnju jednog velikog magazina kraj Morskih vrata koji se u narodu zove Arsenal. Taj služi kao skladište za mnogi kapital, i javne vrlo važne rekvizite za vojsku, za Trg, za galije i drugo javno građevno drvo, osobito za jarbole, lantine, brodsku užad i snopove bijele užadi koji propadaju u njegovim (caratti?) prije upotrebe, ležeći tamo zbog lošeg stanja magazina gotovo kao da su na ulici...*” M. DAL BORGIO i G. ZANELLI, “Zara. Una fortezza”, 42.

³⁴ Prijevod: “... *Nisam nego stavio ruku, a taj se / kako je znano cijelome Gradu / srušioši se od vrha do temelja našao kako u drvenoj građi tako i u temeljima, i zidovima prilično pun vlage ne samo zbog starosti gradnje, nego i zbog voda koje u njega ulaze i prodiru iz nasipa recinkta. Od jednostavne pregradnje se stoga moralo prijeći na novu izgradnju, ako i narastu troškovi, bit će pogodniji, i široke strukture, savršene preko mjere, i suhe, adekvatne upravo za dobro čuvanje javnog kapitala u svom prostranom praznom prizemlju, jer zatim gornji dio predstavlja vrlo prostrano skladište za opremu brodova...*” M. DAL BORGIO i G. ZANELLI, “Zara. Una fortezza”, 43.

³⁵ M. DAL BORGIO i G. ZANELLI, “Zara. Una fortezza”, 43.

³⁶ T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC i Š. PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom*, Prošlost Zadra, III, Zadar, 1987., 543.

sačuvane zanimljive vodorige, glave lava i čovjeka, na uglovima zabata. Detaljan opis pročelja Arsenala donosi nam A. de Benvenuti: *“La facciata costruita in definitiva a frontone è larga 31,80 m. con lati dell’insieme di 38,50 e l’altezza complessiva di 10 m.; nel mezzo una breve scalinata semicircolare porta ad un piccolo spiazzo, ove si apre una porticina che immette in un corridoio che si dilunga per tutto l’edificio conducendo ai vani ad arcate dalla parte apposta. Due scale esterne disposte a ventaglio conducono agl’ingressi del primo piano.*

Sotto ogni scalinata c’è una porta rettangolare che si apre in un settore del pianterreno che è tra altro illuminato dalle finestre ai lati delle porte, mentre gl’ingressi al primo piano, con davanti il belvedere, mostrano in alto due bei Leoni veneti poggianti sulle onde (segno dell’impero sul mare) e con lo scudo (uno andato infranto). A ogni lato delle porte c’è una finestra e per il solaio se ne hanno altre due.”³⁷

Prema opisu interijera, Arsenal je imao prizemlje, prvi kat i potkrovlje. Sama zgrada bila je uzdužnim zidom podijeljena u dva jednaka dijela s nekoliko vrata koja su omogućavala nesmetanu komunikaciju i korištenje ta dva dijela. Cjelokupnu konstrukciju su u prizemlju nosili pilastri kvadratnog presjeka, dok je prvi kat činila jedna velika dvorana (vjerojatno po jedna velika prostorija iznad oba dijela zidom podijeljenog Arsenala) s kružnim stupovima koji su nosili potkrovlje zgrade. Ovaj opis također nam donosi A. de Benvenuti. *“La volta è sostenuta da grosse colonne rotonde che arrivano anche al solaio, ma mentre per alcuni metri (fino al letto) sono completate da poderose travi, a pianterreno hanno come sostegno pilastri quadrati in muratura. Il letto è a spioventi ed a capriate scoperte, con tegole in parte rinnovate al principio di questo secolo e profusione di scelto legname.”³⁸*

Osim Arsenala koji smo obradili, postojali su i drugi skladišni prostori u gradu koji se također nazivahu arsenalima, pa tako A. de Benvenuti u svojoj knjizi *Storia di Zara dal 1409 al 1797* navodi: *“Di arsenali si avevano: quello antichissimo (sopra l’odierna Calle del Conte), quello sotto il Bastione Grimani ed infine il Grande Arsenale Veneto o*

---

³⁷ Prijevod: “Pročelje izvedeno u konačnici sa zabatom je široko 31,80 m, zajedno sa stranama iznosi 38,50 m i ukupne visine od 10 m; po sredini malo polukružno stubište vodi na malo proširenje gdje se otvaraju vratašca koja vode u hodnik koji se produžuje kroz cijelu građevinu vodeći u prostore pod arkadama s te strane. Dva vanjska stubišta postavljena poput lepeze vode na ulaze prvog kata. Pod svakim od stubišta nalaze se jedna pravokutna vrata koja se otvaraju u jedan od sektora (odjeljenja) prizemlja koje je između ostalog osvijetljeno i prozorima postavljenim sa strane vrata; a ulazi na prvom katu, s balkonima, imaju gore dva lijepa mletačka lava na valovima (znak gospodstva nad morem) s grbom (jedan je uništen). Sa svake strane vrata se nalazi po jedan prozor, a na potkrovlju su još dva.” A. de BENVENUTI, *Zara nella cinta*, 212, 213.

³⁸ Prijevod: “Svod podržavaju veliki stupovi kružnog presjeka koje se dižu sve do potkrovlja, no dok ih u nekoliko metara dužine (do krovšta) upotpunjuju snažne drvene grede, u prizemlju ih podržavaju zidani pilastri kvadratnog presjeka. Krov je na dvije vode s otvorenim krovštem s crjepovima koji su bili djelomično obnovljeni početkom ovog stoljeća i izobiljem biranog drva.” A. de BENVENUTI, *Zara nella cinta*, 213.

*Balbi. Numerosi erano gli squeri e i depositi d'utensili marittimi. Nel 1451, dietro l'orto di S. Grisogono, ne venne regolato uno con pubblico magazzino d'attrezzi per la navigazione.*³⁹

Providur Balbi je svojim projektom obuhvatio i pitanje vodoopskrbe u gradu. Tako navodi da je dao Arsenal iznutra popločati na riblju kost, na krov je postavio kamene oluke, a prostor pred njime također dao popločati kako bi se vode mogle skupljati u cisterne koje je, kako navodi, dao napraviti.⁴⁰

Na samom pročelju Arsenalu u prizemnom nivou, na vrhu malog polukružnog stubišta postojala su još jedna vrata. Ona su se koristila sve do poslijeratne obnove, kada su zazidana, a danas se mogu razaznati u strukturi pročelnog zida. Zahvaljujući Benvenutijevim opisima, poznata nam je i njihova funkcija; vodila su u hodnik koji se pružao duž cijele građevine, a vodio je do prostora pod arkadama.⁴¹ Za pretpostaviti je da su razni najamni prostori bili razdijeljeni zidovima i otvoreni lučnim otvorima koje je povezivao spomenuti hodnik. Prostor pred Arsenalom vremenom je povezan s gradskim zidinama novim stubištem. A. de Benvenuti navodi i da su na toj strani postojali prozori u dva reda: *“Una scalinata, aperta di recente e che mette in comunicazione il davanti dell'edificio con le mura, permette di considerare il lato dell'Arsenale verso il porto; in esso furono praticate otto grandi finestre (ora la seconda da scilocco è stata convertita in porta) e sotto si hanno altrettante finestre più piccole, al livelle della strada.”*⁴²

Sve do poslijeratne obnove, i na začelju Arsenalu postojale su stube koje su omogućavale komunikaciju prostora iza Arsenalu i gradskih zidina. Izgradnjom glomaznog stambenog bloka “Arsenal” nestale su brojne stambene zgrade, ali i spomenute stube.⁴³

Tijekom 19. i 20. stoljeća zatrpan je i preostali manji dio nekadašnjeg obrambenog kanala ispred Kaštela te ostvaren kontinuitet obale koja je, rušenjem i prekrajanjem bastiona kao i jugozapadnih gradskih zidina, opasala cijelu povijesnu jezgru Zadra. “Mandrač” je nasut i izgrađena je riva, a zgrada Lučkog zdravstvenog ureda premještena je do Lančanih vrata. U drugoj polovini 19. stoljeća, točnije 1877., pregrađena su obližnja Lančana vrata koja svojim dimenzijama nisu zadovoljavala

---

³⁹ A. de BENVENUTI, *Storia di Zara*, 336. Nabrajajući arsenale, A. de Benvenuti ističe da u gradu postoji stari u tadašnjoj Ulici Conte (današnja Ulica Jurja Barakovića), jedan ispod bastiona Grimani i Veliki arsenal (Veneto ili Balbi, kako ga još naziva). Nadalje navodi kako se od 1451. iza vrta sv. Krševana nalazi jedan s javnim skladištem za brodsku opremu, ali isto tako piše da su postojali i brojni šķverovi i druga skladišta u Zadru.

⁴⁰ M. DAL BORGO i G. ZANELLI, “Zara. Una fortezza”, 44.

⁴¹ A. de BENVENUTI, *Zara nella cinta*, 213.

⁴² Prijevod: “*Jedno stubište, nedavno otvoreno, koje komunicira između prostora pred građevinom i zidina, omogućuje da se sagleda bočni zid Arsenalu prema luci; u njemu je izrađeno osam velikih prozora (danas je drugi od juga pretvoren u vrata) i pod njima još toliko manjih prozora u visini ulice.*” A. de BENVENUTI, *Zara nella cinta*, 214.

⁴³ DAZD, Građevinske dozvole N. O. Zadar, 1967., paket 13 b., projekt *Arsenal a, b, c, d, e, f, g.*

potrebe sve većeg prometa u to vrijeme.⁴⁴ Vrata i dio zida su porušeni pa upotrebom željezne konstrukcije i ugaonih pilona nastaje dvostruko širi prolaz nad kojim je konstruiran most. Još uvijek je na tom mostu sačuvana željezna ograda s bogatim biljnim ukrasima iz doba pregradnje, ali je znatno oštećena. Tom pregradnjom Zadar je dobio dovoljno široki ulaz u grad kako bi se mogao nesmetano odvijati promet za potrebe kojeg su gradske ulice postale poprilično uske. Prema sačuvanim vedutama grada može se zaključiti da se pregradnja pročelja i krova Arsenala dogodila između 1829. i 1846. godine.⁴⁵ Tom pregradnjom Arsenal je dobio novi dvoslivni krov, a barokno pročelje zamijenjeno je trokutnim zabatom sačuvanim do danas. I u *Natječaju za Regulacionu osnovu grada Zadra* iz 1953. u opisu Arsenala navodi se da je u 19. stoljeću dobio veliki zidani zabat. Datacija se čini vjerojatnom i prihvatljivom zbog brojnih zahvata koji su se u vrijeme austrougarske vlasti događali u Zadru, uključujući i pregradnju obližnjih Lančanih vrata.

Sama funkcija Arsenala mijenjala se tijekom vremena. Iako je prestao biti lučko skladište, namijenjeno opskrbi brodova i čuvanju oružja, ipak je manje-više funkcionirao sve do naših dana u ulozi skladišta. Često je služio i u vojne svrhe. Dijelom je služio za državne i gradske potrebe, a dio se davao u najam.⁴⁶ Velika građevina je vjerojatno bila skupa za održavanje i za pretpostaviti je kako se brojni korisnici skladišnih prostora nisu baš previše brinuli o samoj zgradi pa je sve više propadala.

U prvoj polovini 20. stoljeća na Staroj rivi niču nova lučka skladišta. Arsenal tako gubi na važnosti kao možda najveći skladišni prostor u gradu. Sve veći promet odvija se na obali pa je sigurno bilo praktičnije imati skladišta tamo nego u Arsenalu. U doba talijanske vlasti prije Drugog svjetskog rata prostori Arsenala su također bili skladišni, uglavnom u najmu. U dopisima iz tog doba iz Zadra se traži neka se Arsenal proglasi nacionalnim spomenikom, a da država zadrži pravo koristiti ga u vojne svrhe ako zatreba.⁴⁷ Dopisom Uprave financija iz 1927. traži se od Općine Zadar da preuzme Arsenal te se naglašava da bi dosta sredstava trebalo uložiti u njegovu adaptaciju. Navodi se kako Arsenal nije slobodan jer prvi kat koriste trupe (nije navedeno koje), a da su u prizemlju smješteni jedan privatni korisnik, koji tu čuva drva, Lučka uprava i

---

⁴⁴ M. STAGLIČIĆ, *Graditeljsvo u Zadru*, 15.

⁴⁵ I. PETRICIOLI, *Stari Zadar u slici i riječi*, Narodni muzej Zadar, 1999., 35 i 38. Analizirajući sačuvanu vedutu grada iz 1829. koju je naslikao austrijski oficir Franz Reiner, autor je ustvrdio da na ovom prikazu Arsenal još uvijek ima barokni izgled, dok na crtežu iz 1846. Arsenal ima zabat i novi krov bez luminara.

⁴⁶ M. DAL BORGO i G. ZANELLI, "Zara. Una fortezza", 45. Navodi se kako je Arsenal u drugoj polovini 19. stoljeća služio kao skladište brašna, ugljena i vatrogasnih naprava. To potvrđuju i brojni dokumenti koji se čuvaju u DAZD, ZOA, Genio civile, a koji svjedoče o istim sadržajima u Arsenalu.

⁴⁷ DAZD, ZOA, Genio civile, kategorija XXI, godina 1929. – 1943., kutija 152., mapa Renoviranje starog mletačkog Arsenala za potrebe policije 1927. – 43., dopis od 12. 7. 1926. i 16. 4. 1927.

jedno privatno društvo.⁴⁸ U jednom od dopisa upućenih glavnom inženjeru civilne gradnje traži se uređenje prostora u prizemlju za sjedište vatrogasaca koji će se tu preseliti s prvog kata Arsenala, gdje su inače bili smješteni. Prvi kat prepustio bi se vojnim vlastima koje bi tu mogle preseliti materijal iz Teatra Verdi.⁴⁹ Niti mjesec dana kasnije vojni povjerenik Guido Ciardi izvještava o trošnosti krova i nakupljanju vode u potkrovlju, što se smatra opasnim za skupi materijal donesen iz Teatra Verdi.⁵⁰ Iako u ratu, talijanska uprava planirala je investirati u obnovu i sanaciju Arsenala. U listopadu iste godine izvještava se da arhitekt Amedeo Luccichenti⁵¹ koji je angažiran za taj posao, prema procjeni inspektora i glavnog inženjera, nije dao svoj projekt obnove Arsenala na vrijeme. Kasnio je četiri mjeseca, a projekt je bio neprecizan, bez točnih mjerenja i plana pregradnje. U međuvremenu je, kako se navodi, nestalo mogućnosti da se projekt uređenja Arsenala izvede i da se Ured za javne radove premjesti iz hotela “Roma”, gdje je do tada bio smješten, u Arsenal. Vjerojatno nije bilo novca za obnovu zbog ratnih okolnosti. U tom periodu u Arsenalu su se koristili prizemlje, kat i prostorije u potkrovlju, što je primjetno i po konstrukciji koja je ostala vidljiva nakon stradanja zgrade u Drugom svjetskom ratu. Na kamenom pročelju vidljive su i druge vrste intervencija. Prozori do vrata na galeriji su u nekom razdoblju bili povećani do veličine vrata, vjerojatno zbog lakšeg i bržeg istovara i utovara skladištene robe. Kasnije su ovi otvori ponovno zazidani i vraćeni na prijašnji format prozora. Također kod južne konzole sjevernog balkona vidljivi su tragovi naknadnog umetanja konzole u zid. U visini južnog balkona u samom zidu vidljiv je pravilan polukružni usjek, vertikalno orijentiran, dug oko jednog metra. Iznad prozora prvog kata na jugozapadnoj strani Arsenala ostali su vidljivi polukružni kameni okviri nekadašnjih polukružnih otvora iz 18. stoljeća. Kada se dogodila ova pregradnja prozorskih otvora, nisam uspjela utvrditi, ali je vjerojatno vezana uz već spomenutu pregradnju pročelja u prvoj polovini 19. stoljeća. Svi prozorski otvori nose vidljive naznake naknadnog umetanja u zidni plašt zbog upotrebe drugih materijala (poput opeke) i često nezgrapne izvedbe.

Loša sudbina zgrade nastavila se i tijekom Drugoga svjetskog rata, kada je nakon prokišnjanja u konačnici ostala bez krova. U *Natječaju za Regulacionu osnovu*

---

⁴⁸ Kao jedan od korisnika ovih prostora spominje se i gospodin Giovanni Zerauscek. Obitelj Zerauscek je bila prilično imućna i značajna za razvoj Zadra u to vrijeme.

⁴⁹ DAZD, ZOA, Genio civile, kat. XXI, 1929. – 43., kutija 152., dopis Generalnog inspektorata Dalmacije od 22. 12. 1941.

⁵⁰ DAZD, ZOA, Genio civile, kat. XXI, 1929. – 43., kutija 152., dopis povjernika Guida Ciardija od 7. 1. 1942.

⁵¹ DAZD, ZOA, Genio civile, kat. XXI, 1929. – 43., kutija 152., dopis Generalnog inspektorata Dalmacije od 14. 10. 1942.

*grada Zadra*⁵² navodi se u opisu objekta da su Nijemci, koji su nakon Talijana okupirali grad, skinuli krovnu konstrukciju Arsenala, kao i da je stanje zidova ipak dobro. Godine 1955. arhitekt Josip Budak u tehničkoj dokumentaciji za obnovu Arsenala⁵³ navodi da su zidovi “zbog višegodišnjeg utjecaja atmosferalija i rastresenosti uslijed bombardiranja u vrlo lošem stanju.” Smatrao je da objekt treba zadržati svoje izvorno pročelje, dok u unutrašnjosti može imati “elemente modernosti”. Namjena zgrade bila bi društvenog karaktera i služila bi za izložbe, konferencije, predavanja, ples, koncerte. Taj projekt ing. Josipa Budaka nije izveden.

Obnova Arsenala izvedena je, kako se navodi u Rješenju o uporabnoj dozvoli iz 1957., prema projektu ing. Slavka Šimatića i ing. Ive Novaka,⁵⁴ a investitor je bila “Ribarska izložba i festival FNRJ”. Uslijed obnove i rekonstrukcije, nestao je veliki uzdužni zid kao i manji pregradni zidovi u unutrašnjosti. Zamijenila ih je armirano-betonska konstrukcija na koju se naslanja čelična konstrukcija krova. Ovi konstrukcijski elementi vidljivi su i danas u unutrašnjosti Arsenala. Novom konstrukcijom, uz rušenje uzdužnog pregradnog zida, stupova i pregradnih zidova, ostvarena je mogućnost kreiranja središnjeg centralnog prostora s uzdužnim bočnim prostorima nad kojima su formirane galerije što su, uz vanjsko, imale i unutarnje stubište. Arsenal je dobio i krovno osvijetljenje postavljanjem niza krovnih prozora koji su bili konstrukcijski istaknuti iz krovne plohe. Ovi prozori kao da su bili *memento* davno nestalih baroknih luminara. U ljeto te godine održana je u Arsenalu prvi put “Ribarska izložba i festival”. Izložba je pokrenula još dvije za Zadar važne manifestacije: “Likovnu izložbu *Plavi salon*” i “Međunarodnu izložbu umjetničke fotografije *Čovjek i more*”, koje su također održane po prvi puta. Iako su obje zaživjele i postale dio kulturne povijesti, umjetničke tradicije i prepoznatljiv simbol Zadra, “Ribarska izložba i festival” je s vremenom zamrla. Sudeći prema predgovoru kataloga, ova manifestacija je imala velik značaj za Zadar i regiju: “*Gledajući perspektivno, ova će izložba nesumnjivo imati veliki značaj za daljnji razvoj naše ribarske privrede, tim više ako ispuni svoj osnovni zadatak, a to je da bude regulator i putokaz za daljnji razvoj ove značajne privredne djelatnosti jadranske ekonomike. Uzimajući ovo u obzir očekujemo da će izlagači uvidjeti od kolikog je značaja ova izložba ne samo za opći razvoj ribarstva, već i za njih kao predstavnike pojedinih privrednih grana, te da će u idućim godinama pridonijeti uspješnom razvoju ove izložbe.*”

---

⁵² “Arsenal iz XVII st. (objekt broj 37.) je barokna građevina, koji je u XIX st. dobila veliki zidani zabat. Vanjski zidovi i srednji zid su u dobrom stanju, dok su krovnu konstrukciju Nijemci skinuli. Ovaj objekt treba obnoviti i odrediti mu namjenu.” Natječaj za Regulacionu osnovu grada Zadra, Narodni odbor Gradske općine Zadar, 1953., 62.

⁵³ DAZD, Građevinske i ostale dozvole 1948. – 1969., Grad Zadar i Kotar Zadar, kutija 10., mapa 113.

⁵⁴ DAZD, Građevinske i ostale dozvole 1948. – 1969., Grad Zadar i Kotar Zadar, kutija 17., mapa 150. Prema rješenju o uporabnoj dozvoli, na projektu su sudjelovali i statičar za armirano-betonske konstrukcije ing. Boris Petravić, za željeznu krovnu konstrukciju idejni projekt izradio je ing. prof. Erlih, a statiku ing. Šrepl, vanjski suradnik tvornice “Radnik” iz Zagreba. Radove je izvelo G. P. “Jadran”.

*Organizator je nastojao, da uz izložbu, koja ima čisto komercijalno-privredni značaj, priredi i niz drugih kulturnih i sportskih manifestacija, u okviru posebnog festivalskog programa, koje priredbe treba da uveličaju značaj ovog događaja.*⁵⁵

Kako nije u potpunosti zaživio kao kulturni prostor grada, Arsenal je 1971. godine⁵⁶ prodan trgovinskom poduzeću “Tekstil” iz Zadra. Ponovno je pregrađivan, u sjeveroistočnom djelu Arsenala uređeni su kancelarijski prostori, veliki dio skladišnog prostora korišten je za potrebe “Tekstila”, a ostatak je davan u najam.

Gotovo je nevjerojatna činjenica da se građevina koja je šest godina poslije proglašena nepokretnim kulturnim dobrom Hrvatske, a koju je i sam providur Jeronim Marija Balbi svojim posvetom izričito ostavio Zadru, bez velikog problema proda za skladište nekom trgovinskom poduzeću. Ni iskustvo ni vrijeme nisu pomogli zadarskoj vlasti da ne ponovi istu grješku (kako navodi novinski članak iz 1971. – “sretno rješenje”) pa je Arsenal po sistemu privatizacije devedesetih, kao imovina istog tog trgovinskog poduzeća, postao privatno vlasništvo. Arsenal je tako i dalje bio uglavnom u funkciji skladišta, sportske rekreacije i trgovine sve do 2005., kada su ga novi vlasnici odlučili obnoviti i revitalizirati. Sretna okolnost ove prodaje je bila razumijevanje i poštivanje umjetničke i povijesne baštine Arsenala od strane novih vlasnika. Tvorcima idejne koncepcije revitalizacije drevnog Arsenala bili su predstavnici vlasnika David Todorović i Goran Medić. Novi projekt napravili su arhitekti Ante Andrović, B. Arch, Kristijan Vojnović i Tomislav Čop uz suradnike.

Glavna ideja bila je kreirati prostor zatvorenog gradskog trga s polivalentnim sadržajima. Intervencija u arhitektonske elemente bila je minimalna, Arsenal je uglavnom zadržao arhitektonsku koncepciju iz obnove izvedene 1957. godine. Od “Ribarske izložbe” do njegovog današnjeg izgleda generalno se nije puno promijenilo. Revitalizacijom je Arsenal detaljno obnovljen, a interijer uređen suvremenim materijalima i tehnologijom. U unutrašnjosti s pročelnog zida uklonjena je žbuka tako da je vidljiva tekstura zida, kao i tragovi prijašnjih pregradnji. Zadržani su postojeći prozorski otvori na fasadi. Na prozorskim otvorima i ulaznim vratima na galeriju postojeća stolarija zamijenjena je staklenim stijenama bez štokova. Krovni prozori su u nekoj kasnijoj pregradnji (nakon 1957.) uklonjeni iz krovne konstrukcije, a ovom obnovom nisu vraćeni. Sama krovna konstrukcija je detaljno obnovljena i ostala je vidljiva kao konstruktivno-ukrasni element interijera. Armirano-betonska konstrukcija

---

⁵⁵ Katalog *I. ribarska izložba* od 4. do 18. kolovoza 1957., Uprava ribarske izložbe i festivala, Zadar, 1957., 5. Predgovor je napisao predsjednik Narodnog odbora Kotara Zadar Ante Sorić.

⁵⁶ “... za potrebe skladišta i kancelarijskih prostorija kupljena je zgrada Arsenala... Uskoro, nakon uređenja kancelarijskih prostorija u zgradi Arsenala, uprava poduzeća napustit će sadašnje prostorije na Radničkoj obali i preseliti u Arsenal. Nešto kasnije moći će se koristiti i novo prostrano skladište u istoj zgradi. Pitanje skladišta na ovaj način veoma je sretno riješeno, jer je “Tekstil” dosad oskudijevao u skladišnom prostoru, što je veoma otežavalo normalnu opskrbu prodavaonica.” Vidi “Adaptiraju se dva lokala u Omladinskoj ulici”, *Narodni list*, 25. 9. 1971., 10.

koja nosi galerije i krovnište, nastala obnovom iz 1957., je uređena, ali je u maniri *brut* arhitekture ostao vidljiv beton i sve njegove estetske karakteristike. U konačnici su obnovljeni i sanirani nedostaci na krovu, kamenom plaštu zgrade, željeznoj krovnoj konstrukciji, ogradama galerija i vanjskog stubišta te rešetki prozora u prizemlju.

Sve u Arsenalu napravljeno je s mjerom i osjećajem za povijest i arhitekturu same građevine. Većina namještaja, kao i pregradne stijene za trgovine, je pomična tako da se prostorom može lako manipulirati. U nekoliko trenutaka cijeli prostor Arsenala može se transformirati. Sve što je ondje postavljeno može se brzo i bezbolno demontirati. Projekt je izveden pod paskom Konzervatorskog odjela u Zadru, a izveden je uz minimalne intervencije u postojeći kameni plašt, interijer i krovnište same zgrade. Arsenal je zapravo zadržao arhitektonski izgled koji je dobio obnovom nakon Drugog svjetskog rata, a zahvati u arhitektonskom smislu bili su više kozmetičke prirode.

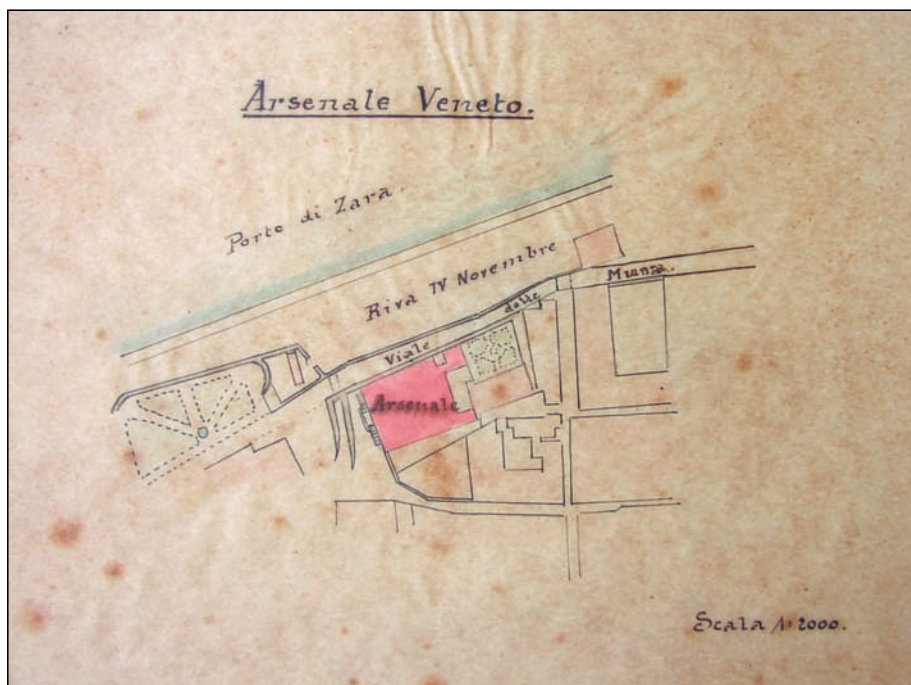
Ovaj stari, a ujedno i novi gradski prostor, inače ranije nedostupan širem sloju građanstva, zaživio je novim životom u novoj funkciji, dobro prihvaćen od posjetitelja i građana Zadra koji u njega rado zalaze i provode vrijeme. Novom namjenom Arsenal je tako postao mjesto susreta, trgovine, ugostiteljstva, izložaba, koncerata, dječje igre, zabave, raznih predavanja, kongresa, radionica, predstavljanja. Ideja polivalentnog prostora i zatvorenog gradskog trga u potpunosti je zaživjela. Ovaj prostor ne ostavlja nikoga ravnodušnim jer njegova naoko jednostavna vanjšina krije u unutrašnjosti iznenađujuće ugodan, topao i dobro koncipiran funkcionalni prostor. Dobra strana ovog projekta je što su arhitekti uzeli u obzir sve arhitektonske faze dvjesto pedeset i tri godine stare zgrade koju su zatekli i, ne negirajući ni jednu od tih faza, kreirali novu prostornu situaciju. Može se reći da je ova adaptacija bila sretan trenutak u dugom životu zadarskog Arsenala. Nedostatak ovog projekta revitalizacije jest što u koncepciju nije više uključena pomorska kultura i ribarska tradicija zadarske regije. Uza sve što nudi, Arsenal je tako mogao naglasiti svoj navalni karakter i postati svojevrsna nautička, pomorska i ribarska informacijska točka ovog dijela Jadrana, mjesto okupljanja, razmjene informacija, savjetovanja. Mogla se obnoviti i “Ribarska izložba i festival” zahvaljujući kojoj je Arsenal nakon Drugog svjetskog rata i obnovljen. Tko zna, možda se u nekoj bližoj budućnosti i to ostvari pa se u zadarskom Arsenalu ponovno začuje žamor kalafata, ribara, pomoraca i svih onih koji od mora i za more žive, poput njihovih predaka stoljećima prije.

ILUSTRACIJE

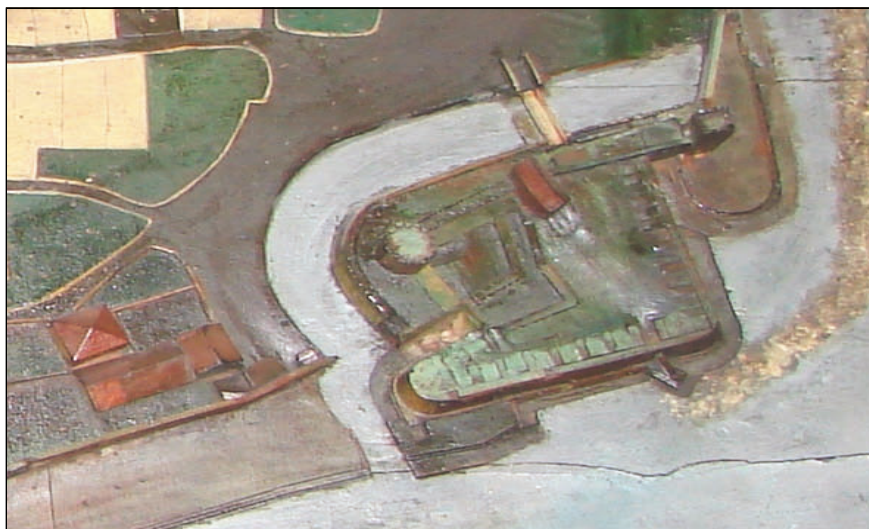

Sl. 1. Položaj i dimenzije srednjovjekovnog Arsenala u Zadru, označeno br. 65 (I. PETRICIOLI, "Lik Zadra u srednjem vijeku")

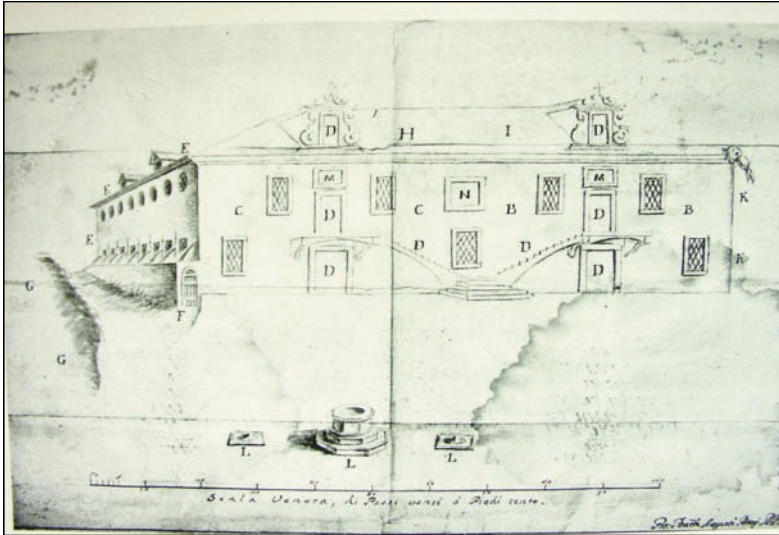

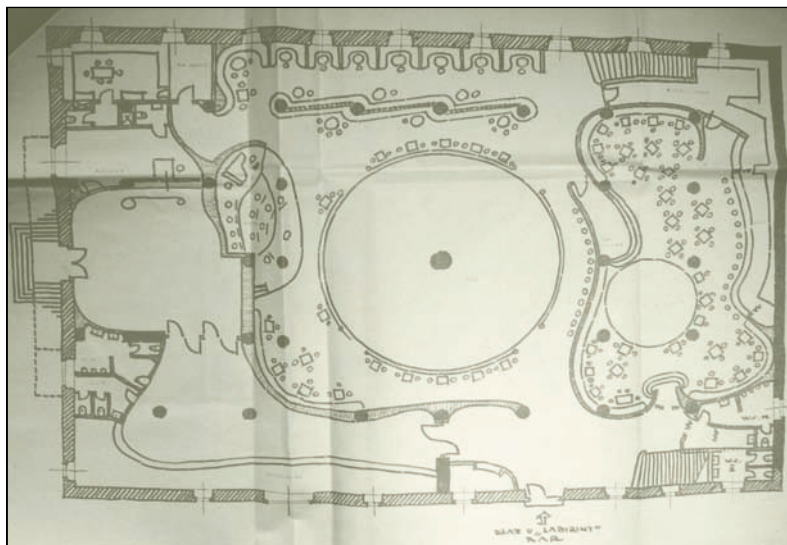
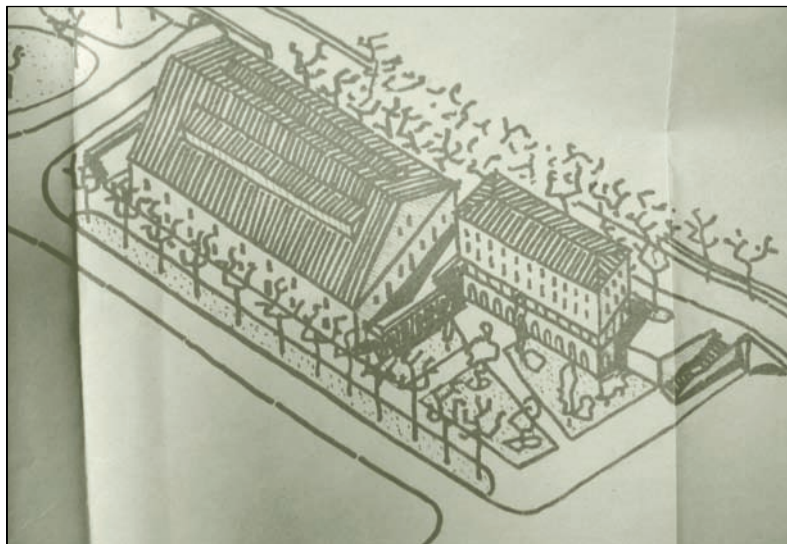
Sl. 2. Katastarska mapa s ucrtanim položajem Arsenala
i vrtom iza njega (DAZD, Zadarski općinski arhiv, Genio civile)

Sl. 3. i 3.a Maketa Zadra u Museo Storico Navale u Veneciji, detalj s prikazom Arsenala iz 16. stoljeća (snimio Laris Borić)

Sl. 4. i 4.a Izgled Balbijevog Arsenalala
 (A. de BENVENUTI, Zara nella cinta delle sue fortificazioni)

Sl. 5. i 5.a Projekt J. Budaka za obnovu Arsenala
s Labirint-barom u unutrašnjosti (DAZD, snimila A. Mlikota)

Sl. 6. Arsenal za vrijeme obnove 1957. godine
(Arhiv Konzervatorskog odjela u Zadru)

Sl. 7. i 7.a Unutrašnjost Arsenala s vidljivim ranijim pregradnjama i kasnijom armirano-betonskom konstrukcijom
(Arhiv Konzervatorskog odjela u Zadru)

Sl. 8. i 8.a Pročelje Arsenala za vrijeme obnove s još uvijek otvorenim srednjim vratima u prizemlju i nakon njihova zatvaranja (Arhiv Konzervatorskog odjela u Zadru)

Sl. 9. i 9.a Pročelje Arsenala danas i detalj s njega (snimila A. Mlikota)

Sl. 10. i 10.a Unutrašnjost Arsenala nakon obnove iz 2005. (snimila A. Mlikota)

Antonija Mli k o t a

THE ARSENAL IN ZADAR – HISTORY, FUNCTION, REVITALIZATION

Summary

The paper presents a historical view of the Arsenal in Zadar and its function over time. This is a large port warehouse built in the 16th century, widened and expanded in 1752 under the rule of the governor Girolamo Maria Balbi, the evidence of which can be seen on the plate with a carved inscription on the facade of the building itself. With this construction, the Arsenal achieved its present appearance with a new facade of carved stone and a two-armed exterior staircases. The roof was different and above the eaves there were two luminars decorated with baroque volutes. In the reconstruction of the 19th century the baroque crown was removed and a large gable surface with a double-drained roof was added. The Arsenal is part of the cultural and historical heritage of Zadar, which, after decades of slumber when it functioned as a warehouse for different purposes, it has been successfully revitalised into the contemporary life of the town. The area itself has been reconstructed as a closed town square with a variety of shops and restaurants as well as cultural and entertainment events.

Key words: The Arsenal, Zadar, Venice, governor G. M. Balbi, revitalization, 16th – 20th c.